

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗНАТЬ ПРО ЛЮДИНУ В ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ З БІОЛОГІЇ ЗА ПЕРІОД 1932–1953 РОКІВ

Н. Ю. Матяш,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

У статті розкрито результати історіографічного аналізу систематизації знань про людину в шкільних підручниках з біології за період 1932–1953 років. Виявлено, що цей період характерний становленням і розвитком загальносоюзної системи шкільної освіти; уніфікацією української системи освіти із загальносоюзною; створенням єдиного загальносоюзного стабільного підручника з усіх навчальних курсів з біології; становленням біології як окремого навчального предмета; формуванням системи навчальних курсів з біології для середньої загальноосвітньої школи, в якій курс «Анатомія і фізіологія людини» вивчався у 8-му класі; створенням навчального курсу «Анатомія і фізіологія людини», який містив систематизовані анатомічні та фізіологічні знання; впливом наукових знань із фізіології людини на формування змісту навчального курсу «Анатомія і фізіологія людини»; посиленням антирелігійної пропаганди, атеїстичного виховання учнів, формування у них діалектико-матеріалістичного світогляду.

Ключові слова: *біологія, знання про людину, систематизація, шкільні підручники, ретроспективний досвід, період 1932–1953 років.*

Постановка проблеми. У контексті модернізації змісту шкільної біологічної освіти актуальним є ретроспективний аналіз систематизації знань про людину в шкільних підручниках з біології, зокрема за період 1932–1953 років.

Аналіз останніх досліджень вітчизняних учених в галузі методики навчання біології та підручникотворення засвідчив, що історіографічний аналіз шкільних підручників з біології людини, зокрема за період 1932–1953 рр., розкрито недостатньо. Є лише дослідження, в яких це питання розкрито фрагментарно (М. М. Скиба).

Формулювання цілей статті. Мета статті – розкрити результати історіографічного аналізу систематизації знань про людину в шкільних підручниках з біології за період 1932–1953 років.

Виклад основного матеріалу. Перший етап розвитку шкільної біологічної освіти, який охоплює період 1913–1931 рр., нами уже розкрито у [3].

У нашому дослідженні 1932–1953 рр. – це другий етап розвитку шкільної біологічної освіти. Він характерний становленням структури і змісту шкільної біологічної освіти і, відповідно, знань про людину, відображенням їх у шкільних підручниках; упровадженням у зміст марксистського вчення, антирелігійних ідей, атеїстичного виховання; уніфікацією української системи освіти із загальносоюзною. Виявлено, що основою знань про людину був

розвиток таких галузей наукових знань, як анатомія та фізіологія людини, біохімія, гігієна. Відображенням розвитку біологічної науки і, відповідно, біологічної освіти були й суспільні події, серед яких сталінські репресії, Друга світова війна та повоєнна відбудова.

Сучасна дослідниця Л. Д. Березівська зазначає: «... у цей період набувала становлення і розвитку загальносоюзна система шкільної освіти, приймається постанова ЦК ВКП(б) «Про початкову і середню освіту» (1931), яка постановила переробити навчальні програми відповідно до марксистсько-ленінського вчення, забезпечивши в них точно окреслене коло систематизованих знань ...» [1, с. 214], а в постанові ЦК ВКП(б) «Про підручники для початкової й середньої школи» (12 лютого 1933 р.) було задекларовано «... запровадження єдиних стандартизованих стабільних підручників» [1, с. 218]. Уведення стандартизованих підручників призупинило розвиток національної освіти, у тому числі й природничої, створення альтернативних програм і підручників.

М. М. Скиба зазначає, що «в 1932 р. було здійснено перехід до предметної системи навчання. Біологія була включена у навчальний план як окремий предмет. Поступово сформувалась система курсів з біології для школи, яка зберігалася тривалий час: ботаніка (У-У1 класи), зоологія (У1-УП класи), анатомія і фізіологія людини (УШ клас), еволюційне вчення (1Х клас), мінералогія та геологія (Х клас) ... З введенням у дію в 30-х роках нових навчальних програм підходи до створення підручників дещо змінилися: вони стали стабільними, тобто використовувалися в школі протягом тривалого часу і перевидавалися без суттєвих змін» [5, с. 9–10].

Підручники створювалися в Росії та перекладалися українською мовою. У 1933 р. було видано стабільний підручник «Анатомія і фізіологія людини» О. М. Кабанова для учнів 8-го класу середньої школи російською мовою, переклад якого на українську здійснювався у видавництві «Радянська школа» [2]. Після цього він упроваджувався у школах України. В основу підручника було закладено систематизовані анатомічні та фізіологічні знання стосовно організму людини, які відображені в назві підручника – «Анатомія і фізіологія людини». Структура цього підручника складається з 11 розділів: 1. Загальний план побудови організму. Органи. Клітини і тканини. 2. Кровообіг. 3. Дихання. 4. Живлення. 5. Обмін матерії та енергії в людському організмі. 6. Виділення. 7. Кістково-м'язова система. 8. Нервова система. 9. Внутрішня секреція. 10. Розмноження та розвиток. 11. Праця та втом.

До особливостей структурування змісту підручника можна зарахувати: структурування змісту на параграфи; створення системи анатомічних і фізіологічних знань; функціональний підхід, який покладено в основу формування змісту підручника і відображено в назвах розділів (Кровообіг. Дихання. Живлення. Обмін речовин і енергії. Виділення. Розмноження та розвиток. Внутрішня секреція), із загальної назви розділів з функціональним призначенням випадають назви розділів «Кістково-м'язова система», «Нервова система», в

яких закладено системний підхід; доповнення тексту результатами дослідів; акцент на значенні кровообігу, дихання, живлення, шкіри, кістково-м'язової та нервової систем, залоз внутрішньої секреції; наскрізний підхід до розкриття загального плану системи кровообігу, травлення, дихання, опорно-рухової системи людини тощо; посилення антирелігійної пропаганди, атеїстичного виховання; розкриття наукових відомостей з марксистсько-ленінської точки зору.

Аналіз відгуків на цей підручник дає підстави зробити висновок, що він був досить резонансним. Зокрема, С. П. Синицький (1937 р.) написав досить різку рецензію на підручник О. М. Кабанова, в якій вказав на такі недоліки: «зміст підручника не відповідає навчальній програмі; некоректно розкрито будову мозку; відсутній матеріал про вегетативну нервову систему, варолів міст; відсутні порівняльно-анатомічний, порівняльно-фізіологічний і еволюційний підходи; навчальний матеріал підручника відірваний від практики та життя; методично недостатньо опрацьований текст і підкріплений ілюстративним матеріалом (таблиці, схеми, малюнки); відсутні необхідні гігієнічні знання і знання про збереження здоров'я, зокрема відсутній опис найпоширеніших хвороб серця, органів дихання тощо; відсутній перелік лабораторних робіт і рекомендацій до їх проведення, перелік літератури» [4, с. 107]. Учений далі звертає увагу автора підручника на те, що в темі «Залози внутрішньої секреції» недостатньо даних з ендокринології, жодного слова про парашитоподібні залози, відсутні назви гормонів, зокрема адреналін і тироксин .

Дослідник К. П. Ягодовський (1940 р.) також висловив свою критику щодо підручника «Анатомія і фізіологія людини» О. М. Кабанова: «непродумані структура підручника, відбір навчального матеріалу, його розташування; переважаний зміст підручника та відірваний від життя; складний навчальний матеріал; недостатнє розкриття наукових понять тощо. Практика шкіл підтвердила справедливість цієї критики» [7, с. 7].

На підставі аналізу структури та змісту підручників О. М. Кабанова 1933, 1934, 1936, 1938 років видання М. М. Скиба робить такі узагальнення: «... в підручнику, крім основного текстового матеріалу, вміщено текст, надрукований дрібним шрифтом як джерело додаткової інформації, а також є таблиці інформативного характеру, рисунки, схеми, графіки, додаток із чотирьох таблиць. Підручник відповідає віковим особливостям учнів». Разом з тим, на думку М. М. Скиби, він «мав і недоліки: відсутність запитань і завдань для перевірки засвоєного, відомостей з гігієни» [5, с. 109].

Проте цей підручник з виправленнями та доповненнями витримав безліч видань і використовувався в школі впродовж 1933–1953 років.

У цей історичний період учені-методисти І. В. Козир, П. І. Суворова і М. Я. Цузмер (1939 р.) розробили посібник для учителів «Методика викладання анатомії і фізіології людини в середній школі», в якому розкрито основні завдання курсу анатомії і фізіології людини в середній школі (вивчення цілісної єдності організму людини, основою якого було розкриття нерво-рефлекторної регуляції, обміну речовин як однієї із властивостей живих

систем); закладено еволюційний принцип, в основі якого були елементи знань порівняльної анатомії та порівняльної фізіології; зацентровано увагу учителя на формуванні в учнів діалектико-матеріалістичного світогляду [6]. І. В. Козир, П. І. Суворова та М. Я. Цузмер зазначають, що «навчально-виховна спрямованість курсу анатомія і фізіологія людини повинна бути яскраво виявлена в критиці механістичних і віталістичних настанов у фізіології і, особливо, в боротьбі з релігійними уявленнями. Цей підхід яскраво виражений під час вивчення діяльності нервової системи ... Науково правильний виклад фізіології нервової системи, особливо великих півкуль, повинен бути побудований так, щоб він руйнував релігійне уявлення про душу» [6, с. 8]. Учені-методисти зазначають також, що «вся система шкільного виховання і викладання усіх предметів повинні бути мобілізовані на розкриття учням шкоди релігії й на викриття реакційної ролі церковників усіх віросповідань, які проповідують соціально-шкідливі ідеї» [6, с. 9].

Висновки. Отже, аналіз досвіду формування в учнів системи знань про людину дає підстави зробити висновок про те, що *другий етап розвитку біологічної освіти (1932–1953 рр.)*, її реалізації у шкільних підручниках характеризувався такими особливостями:

- становлення і розвиток загальносоюзної системи шкільної освіти;
- уніфікація української системи освіти із загальносоюзною;
- створення єдиного загальносоюзного стабільного підручника з усіх навчальних курсів з біології;
- біологія стала окремим навчальним предметом;
- сформувалась система навчальних курсів з біології для середньої загальноосвітньої школи, в якій навчальний курс «Анатомія і фізіологія людини» вивчався у 8-му класі;
- навчальний курс «Анатомія і фізіологія людини» містив систематизовані анатомічні та фізіологічні знання;
- на формування змісту навчального курсу «Анатомія і фізіологія людини» впливали наукові знання із фізіології людини, які розвивалися; антирелігійна пропаганда, посилення атеїстичного виховання учнів, формування у них діалектико-матеріалістичного світогляду.

Література

1. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : монографія / Л. Д. Березівська. – К. : Богданова А. М., 2008. – 406 с. – С. 214.
2. Кабанов О. М. Анатомія та фізіологія людини : підруч. для 8 класу середньої школи [пер. з рос.] / О. М. Кабанов. – 3-є вид. – Х.-К. Радянська школа, 1935. – 170 с.
3. Матяш Н. Ретроспективний досвід систематизації знань про людину в навчальних програмах і підручниках з біології за період 1913–1931 рр. / Н. Матяш // Рідна школа. – 2014. – № 8–9. – С. 35–40.
4. Синицкий С. П. Об учебнике А. Н. Кабанова «Анатомия и физиология человека» / С. П. Синицкий // Биология в школе. – 1937. – №3. – 106–109 с. – С. 107.
5. Скиба М. М. Розвиток методики викладання біології в загальноосвітній шко-

лі України у 20-30-х роках ХХ століття : монографія / М.М. Скиба. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. – 208 с. – С. 9–10.

6. Цузмер М. Я., Суворова П. І., Козир І. В. Методика викладання анатомії і фізіології людини в середній школі : посіб. для вчителів середньої школи і студентів педагогічних вузів / М. Я. Цузмер, П. І. Суворова, І. В. Козир. – К. : Рад. школа, 1939. – 307 с.

7. Ягодовский К. П. О системе наук и о системе в школьном преподавании / К. П. Ягодовский // Советская педагогика. – 1940. – № 8. – С. 7.

References

1. Berezivska L. D. Reformuvannya shkil noyiosviti v Ukraini u XX stolitti : monografiya / L. D. Berezivska. – K. : Bogdanova A. M., 2008. – 406 s. – S. 214.

2. Kabanov O. M. Anatomiya ta fiziologiya lyudini : pidruch. 8 klasu serednoyi shkoli [per. z ros.] / O. M. Kabanov. – 3-e vid. – H.-K. : Radyanska shkola, 1935. – 70 s.

3. Matyash N. Retrospektivnyi dosvid sistematzatsiyi znan pro lyudinu v navchalnih programah i pidruchnikah z biologiyi za period 1913–1931 rr. / N. Matyash // Ridna shkola. – 2014. – № 8–9. – S. 35–40.

4. Sinitskiy S. P. Ob uchebnike A. N. Kabanova «Anatomiya i fiziologiya cheloveka» / S. P. Sinitskiy // Biologiya v shkole. – 1937. – № 3. – 106–109 s. – S. 107.

5. Skiba M. M. Rozvitok metodiki vikladannya biologiyi v zagalnoosvitniy shkoli Ukraini u 20–30-h rokah XX stolittya : monografiya / M. M. Skiba. – K. : NPU imeni M. P. Dragomanova, 2010. – 208 s. – S. 9–10.

6. Tsuzmer M. Ya., Suvorova P. I., Kozir I. V. Metodika vikladannya anatomiyi i fiziologiyi lyudini v serednuy shkoli : posib. Dlya vchiteliv serednoyi shkoli i studentiv pedagogichnih vuziv / M. Ya. Tsuzmer, P. I. Suvorova, I. V. Kozir. – K. : Rad. shkola, 1939. – 307 s.

7. Yagodovskiy K. P. O sisteme nauk i o sisteme v shkolnom prepodavanii / K. P. Yagodovskiy // Sovetskaya pedagogika, 1940. – № 8. – S. 7.

Матяш Н. Ю.

СИСТЕМАТИЗАЦИЯ ЗНАНИЙ О ЧЕЛОВЕКЕ В ШКОЛЬНЫХ ПРОГРАММАХ И УЧЕБНИКАХ ПО БИОЛОГИИ (1932–1953 ГГ)

В статье раскрыты результаты историографического анализа систематизации знаний о человеке в школьных учебниках по биологии за период 1932–1953 годов. Определено, что этот период характеризуется становлением и развитием общесоюзной системы школьного образования; унификацией украинской системы образования с общесоюзной; созданием единого общесоюзного стабильного учебника по каждому учебному курсу по биологии; становлением биологии как отдельного учебного предмета; формированием системы курсов по биологии для средней общеобразовательной школы, в которой учебный курс «Анатомия и физиология человека» содержит систематизированные анатомические и физиологические знания; влиянием научных знаний по физиологии человека на формирование содержания школьного учебного курса «Анатомия и физиология человека», в основе которых были антирелигиозная пропаганда и атеистическое воспитание, а

также знания, направлены на формирование в учащихся диалектико-материалистического мировоззрения.

Ключевые слова: биология, знания о человеке, систематизация, школьные учебники, ретроспективный опыт, период 1932–1953 годов.

Matiash N.

SYSTEMATIZATION OF KNOWLEDGE ABOUT A HUMAN IN SCHOOL TEXTBOOKS ON BIOLOGY 1932–1953

The article deals with the results of historiographical analysis regarding systematization of knowledge about a human in school textbooks on Biology for the period of 1932–1953. This period is revealed to be characterized by formation and development of the Soviets' total system of school education; unification of Ukrainian education system with the Soviets' one; creation of a stable Soviets' textbook for each course of study on Biology; establishment of Biology as a separate subject; formation of a system of courses on Biology for secondary schools where the course «Anatomy and physiology of a human» contains systematized anatomical and physiological knowledge; influence of scientific knowledge about human physiology on formation of the content of the school course «Anatomy and physiology of a human» which was based on anti-religious propaganda and atheistic education and knowledge aimed at cultivating the dialectical materialist world outlook in students.

Keywords: biology, knowledge of a human, systematization, school textbooks, retrospective experience, period of 1932–1953.